COMUNA DEZNA

Denumiri

Comuna Dezna şi satele aparţinătoare Buhani, Slatina de Criş, Neagra şi Laz au avut de-a lungul timpului numeroase denumiri:

Dezna – *Deszni, Deznye, Kisdeszni, Nagydeszni, Ődezna.*

Buhani – *Bohani, Baynokfalwa, Alsofalu.*

Laz – *Deznalaz, apărut prin contopirea cu satul Zemerzel.*

Neagra – *Negra, Kisfeketefalu.*

Slatina de Criş – *Mikoszlatina, Zltnyna.*

Repere geografice:latitudine nordică – 46^0 $24^{'}$ $0^{''}$, longitudine estică - 22^0 $15^{'}$ $0^{''}$, altitudine – 400-650m, suprafaţă – 8.332 ha. Comuna Dezna este situată în partea de vest a judeţului Arad, la circa 12 km în amonte de confluienţa Văii Deznei cu râul Crişul Alb. Ea are următoarele limite: spre N se învecinează cu comuna Igneşti şi judeţul Bihor; spre V cu teritoriul administrativ al oraşului Sebiş; spre E cu comunele Dieci şi Gurahonţ; spre S cu teritoriul judeţului Bihor. Pe teritoriul Deznei îşi au traseul următoarele drumuri: DJ 792B – Sebiş – Moneasa – limită cu judeţul Bihor; DJ 792E – Almaş – Dieci – Dezna; DC21 – Buhani – Neagra; DC22 – Dezna – Slatina de Criş.

Istoric

Prima atestare documentară:Dezna în 1261, **Buhan**i în 1441, **Laz î**n 1506, **Neagra** în 1553 şi **Slatina de Criş** în 1506.

Pe teritoriul comunei Dezna au fost descoperite obiecte aparținând *culturii Coțofeni*. Din secolul I î. H. datează o serie de obiecte de podoabă și monede de argint descoperite în Dezna. Descoperiri de factură romană au fost atestate și în Dezna.

Indiferent dacă Dezna este menţionată în documente în anul 1261 sau în anul 1318, ceea ce trebuie reţinut este faptul că ea a fost constituită ca aşezare (e drept că nu pe actualul amplasament) cu mult înaintea acestor ani. Dovadă a acestei existenţe sunt rămăşiţele unor localităţi cum sunt Răştirata, Cuptoare şi Zugău. Inima unui cnezat românesc din secolului al XIII-lea, cetatea Deznei a făcut parte în secolului al XVI-lea din sistemul de apărare a vestului Transilvaniei. Cetatea Deznei exista probabil chiar înainte de cucerirea Transilvaniei de către unguri, ea deţinând domeniul feudal din jurul ei. Acest domeniu feudal după ocuparea cetăţii de către unguri trece în proprietatea regelui. Din domeniile sale regele dăruia pentru serviciile aduse supuşilor laici sau clerici mai multe moşii. Astfel se explică faptul că domeniul cetăţii Dezna ajunge de-a lungul secolelor în mâna mai multor stăpâni. Ei căutau îmbogăţirea rapidă, deoarece nu ştiau că vor cădea în dizgraţie şi atunci cetatea cu domeniul ei erau dăruite de către rege altui favorit al său. Daniile „veşnice" ale regelui maghiar Andrei (1205 – 1235) nu mai sunt recunoscute de urmaşul său regele Bela al IV-lea (1235 – 1270) care urmărea refacerea ţării. În anul 1387 cetatea Dezna se afla în posesia familiei nobiliare maghiare Losonczy.

La începutul veacului al XV-lea, cetatea Dezna devine centrul unui domeniu, căruia îi aparțineau satele Nădălbești, Miniad, neagra, Prăjești, Ignești, Ravna, Dezna, oppidul Sebiş, Buhani, Buteni, Dieci, Zemerzel, Cociuba, Zimbru, Seliște, Dulcele, Brusturi, Iosaș, Valea Mare, Hold, Mezes, Dumbrăvița, Craiova și Feniș. Fiind plasată în direcția drumului care străbătea Munții Codru-Moma spre Beiuş, cetatea Dezna avea o deosebită importanță strategică.

După anul 1566 Dezna cade sub dominaţie otomană, depinzând militar şi economic de sangeacul de la Ineu. Sultanul otoman a lăsat Dezna în stăpânirea principelui Ioan Sigismund Zapolya, care apoi a donat-o căpitanului Gheorghe Bebek. Dezna a fost sub stăpânirea dublă transilvăneană și otomană, fiind controlată și de către begul de la Ineu.

După stăpânirea otomanilor (între anii 1574-1596), intră în posesia lui Gaspar Kornis, susținător al lui Mihai Viteazul, între anii 1599-1601. În 8 august 1608, principele Transilvaniei, Gabriel Bathory, i-a scutit pe locuitorii din jurul Deznei de orice robotă, cu excepția muncilor de întărire a cetății Deznei, pe care el o considera ca o poartă a Ineului. În același an, domeniul de la Dezna este donat de princjipe lui Gabriel Bethlen.

Ulterior este donată de către principele Gabriel Bethlen, lui Marcu-Cercel Vodă în anul 1619, pentru a fi recucerită de către otomani în 1658. O legendă povestește despre o tânără fată, care destinată fiind haremului unui șef militar, a ales să dea foc depozitului de pulbere.

În 1693 cetatea Deznei este ocupată de trupele habsburgice. La începutul secolului al XVIII-lea Transilvania trece sub dominaţia Imperiului Hasburgic. Astfel în anul 1726 regele habsburgic Carol al III-lea dăruieşte pentru servicii credincioase lui Rinaldo de Modena în Comitatul Zărand două districte, unul din ele fiind cel al Deznei. Domeniul este confirmat ca donaţie prin Decretul Împărătesc dat la Viena pe 11 decembrie 1732. Numele de domeniu de Modena este păstrat până după moartea regelui hasburgic Iosif al II-lea, la începutul anilor 1790. Din publicaţiile Colegium Hungaricum este menţionat că Camera Maghiară hotărăşte la 7 septembrie 1792 vânzarea Domeniului Deznei. În suma evaluată intră şi venitul urbarial de 20 de creţari pentru robota de o zi cu plugul. Astfel s-a ajuns la suma de 47694 florini achitat de către fraţii Tőrők în anul 1798, care îl vor administra până în anul 1911.

Satul **Buhan**i făcea parte, în 1441-1445, din domeniul cetății Șiria. Între 1552-1561, o sesie iobăgească din Buhani era stăpânită de familia nobilairă Losonczy. În anii 1564, 1597, 1602 și 1650, satul Buhani este menționat documentar ca aparținând domeniului cetății Ineu. În 1579, Buhaniul era în posesia familiei nobiliare maghiare Korniss. În 1732 era integrat în domeniul stăpânit de ducele de Modena. În 1792 erariul habsburgic oferă satul Buhani spre vânzare, fiind cumpărat, în 1797, de către familia Tőrők.

Satul **Laz,** atestat din 1509, se afla în posesia ducelui de mOdena în 1732. În 1792 erariul austriac vinde satul laz familiei nobiliare Kőnigsegg.

În perioada 1553-1561, în satul **Neagra,** 3 sesii iobăgești erau stăpânite de familia nobiliară Losonczy. În 1579 şi 1597, satul Neagra este consemnat ca aparținând domeniului familiei Korniss. În 1732 localitatea Neagra se afla în proprietatea ducelui de Modena. În 1804, erariul habsburgic vinde satul Neagra familiei Kőnigsegg.

Slatina de Criș se afla în posesia familiei nobiliare Losonczy, între 1552-1561. În anul 1561, slatina de Criș trece în proprietatea episcopului catolic de Oradea. În 1732 aparține domeniului ducelui de Modena. În 804 satul este cumpărat de familia Kőnigsegg.

Monumente istorice

Cetatea Deznei

Este situată pe culmea dealului Ozoiu, pe o muchie stâncoasă (la înălțimea de 375 metri), lângă șoseaua dintre localitățile Dezna și Moneasa, pe valea Sebișului. Fortificația de la Dezna a fost ridicată probabil la sfârșitul veacului al XIII-lea sau la începutul secolului al XIV-lea. Incinta cetății a primit forma alungită a micuțului platou. Se disting bine zidurile aflate spre sud-vest, amplasate exact la marginea unei prăpăstii, cu vizibilitate sporită către valea Sebișului. Lățimea cetății Dezna se poate aproxima la circa 10-11 metri. Grosimea zidului de incintă este de 1,15 metri. Pe latura opusă nu mai există nici un fel de urme de ziduri. Pe latura unde zidul se conservă, la o distanță de 11,50 metri față de colțul de sud, există un turn exterior, andosat, care are dimensiunile exterioare de 5,80 pe 7,60 metri, la o grosime de zid de 1 metru. În dreptul său, spre interiorul cetății, curtina a dispărut. Materialul de construcție al zidurilor este piatra de carieră, în care, sporadic, se regăsesc și bucăți de cărămidă. Cetatea de la Dezna a fost probabil construită de nobilul Laurențiu de Pâncota, din mâinile căruia a trecut în acelea ale lui Kopasz Borsa, palatinul Ungariei și fratele voievodului Transilvaniei. A fost cucerită de oastea regelui Carol Robert de Anjou (1308-1342) în 1317, devenind cetate regală (menționată în 1318 având această calitate) pentru timp de 70 de ani.

În anul 1387, cetatea Dezna a fost donată familiei nobiliare Losonczi (fraților Ștefan și Ladislau, în acea vreme comiți de Timiș, bani de Severin și căpitani ai Croației, Dalmației și Slavoniei). Domeniul feudal al cetății Dezna, în care românii erau majoritari în toate satele este menționat documentar abia în 1579. Familia nobiliară Losonczi a stăpânit cetatea Dezna până la mijlocul veacului al XVI-lea. În 1658 cetatea Dezna este recucerită de turci, rămânând în posesia acestora până în 1693. Distrugerea cetății a început în anul 1693, în momentul în care a fost părăsită de către turci.

Evoluția demografică

Dezna, anul 1715 – 14 fam; 1742 – 37 fam.; 1747 – 38 fam.;1828 – 213 fam.; 1851 – 875 loc.; 1857 – 1189 loc.; 1890 – 1056 loc.; 1900 – 1086 loc.; 1910 – 1136 loc.; 1922 – 961 loc.; 1930 – 1006 loc. dintre care 931 români, 63 unguri, 5 germani, 7 evrei. După limba vorbită avem 955 vorbitori de limba română, 47 de limba ungară, 4 de limba germană.

Buhani, anul 1715 – 5 fam.; 1720 – 10 fam.; 1742 – 9 fam.; 1747 – 8 fam.; 1800 – 61 fam.; 1828 – 75 fam.; 1851 – 486 loc.; 1875 – 415 loc.; 1880 – 355 loc.; 1890 – 355 loc.; 1910 – 473 loc.; 1922 – 451 loc.; 1930 – 416 loc. dintre care 410 români, 4 evrei şi 2 unguri iar după limba vorbită 410 limba română, 4 idiş, 2 limba ungară.

Laz, anul 1715 – 6 fam.; 1720 – 8 fam.; 1746 – 22 fam.; 1786 – 76 fam.; 1828 – 79 fam. 1851 – 445 loc.; 1857 – 548 loc.; 1869 – 553 loc.; 1890 – 444 loc.; 1900 – 462 loc.; 1910 – 565 loc.; 1922 – 553 loc.; 1930 –501 loc.- toţi români.

Neagra, anul 1747 – 11 fam.; 1786 – 55 fam.; 1828 – 63 fam.; 1851 – 374 loc.;1869 – 500 loc.; 1890 – 397 loc.; 1900 – 414 loc.; 1922 – 399 loc.; 1930 – 415 loc.

Slatina de Criş, anul 1715 – 9 fam.; 1720 – 6 fam.; 1742 – 8fam.; 1747 – 10 fam.; 1851 – 278 loc.; 1857 – 450 loc.; 1869 – 479 loc.; 1890 – 424 loc.; 1900 – 464 loc.; 1910 – 583 loc.; 1922 – 475 loc.; 1930 –463 loc.- toţi români.

Populaţia comunei Dezna: 1956- 2544 locuitori; 1966- 2334 persoane; 1977- 1995 suflete; 1992- 1736 locuitori; 2002- 1523 persoane; 2011- 1198 suflete.

Conform recensământului efectuat în 2011, majoritatea locuitorilor sunt români (97,91%). Pentru 1,67% din populație, apartenența etnică nu este cunoscută. Din punct de vedere confesional, majoritatea locuitorilor sunt ortodocși (84,97%), dar există și minorități de baptiști (7,93%) și penticostali (4,51%). Pentru 1,67% din populație, nu este cunoscută apartenența confesională.

Biserica

Date concrete despre biserica ortodoxă din Dezna, există doar din anul 1919 când este menţionat preotul Cornel Bodea tatăl marii istorice Cornelia Bodea. El va păstorii obştea ortodoxă a comunei până în anul 1956. Casa parohială era situată lângă Valea Zugăului, poseda şi o grădină în care actualmente se construieşte noua biserică ortodoxă din Dezna. Preotul Bodea a făcut şi puşcărie datorită convingerilor sale politice fiind membru al Partidului Liberal. De la moartea preotului Bodea în altarul bisericii deznane s-au perindat mai mulţi preoţi. În Dezna pe lângă cultul ortodox sunt prezente şi cultele neoprotestante cum sunt baptiştii (cu o vechime de peste 100 de ani), penticostalii şi adventiştii. Biserica baptistă avea la început ca predicator pe Senti (Rus Axente) care era şi poştaşul satului. Cimitirul satului este amplasat pe drumul spre satul Laz, la 1 km de comuna Dezna.

Învățământul

Data exactă a înfiinţării primei şcoli la **Dezna** nu este cunoscută. În 1877, numărul copiilor care trebuiau să frecventeze școala din Dezna era de 65, din care 39 în vârstă de la 6 la 12 ani. Învățătorul Petre Mihăilă, cu o vechime de 21 de ani în învățământ, dintre care 18 în Dezna, era salarizat cu 147 florini și diferite bunuri în natură. I se repartizase pentru folosință și o suprafață de 8 iugăre de pământ.

Clădirea actuală a şcolii situată în centrul comunei a devenit neîncăpătoare când s-a trecut la sistemul cu 7 clase, în perioada comunistă. Şcoala din Dezna era frecventată de copii

din satele aparţinătoare dar şi din Rănuşa şi Moneasa. Deplasarea elevilor se făcea fie pe jos fie cu trenuleţul. Clădirea şcolii a fost construită între anii 1930 – 1935, cu numai două săli de clasă la început, ulterior adăugându-se şi altele mai mult chiar şcoala dispunea şi de un internat unde pe timp de iarnă stăteau elevii navetişti. La internatul desfinţat în 1970 lucrau mai multe femei din Dezna. Cel mai vechi învăţător din sat era domnul Stănescu, alături de nevasta sa Demetra la rândul ei învăţătoare. De la începutul anului 1950 numărul copiilor ce frecventau liceul era redus, de prin 1960 numărul acestora creşte. Alături de liceul din Sebiş unde învăţau majoritatea elevilor deznani unii au plecat la şcoli profesionale. O parte din aceştia s-au întors în comună, dar marea lor majoritate s-au stabilit în diferite localităţi din ţară sau străinătate, unde profesează meserii de ingineri, medici sau profesori.

În 1791 s-a înființat școala românească din **Buhani**. La examenul de sfârșit de an din vara anului 1877 se prezentaseră 310 elevi din clasele I-VI. Lotul școlar recenzat în septembrie 1877 era format din 54 de copii. Școala din Buhani funcționa într-o clădire construită în 1855. Învățătorul Ion Malița, salarizat cu 105 florini și bunuri în natură, avea o vechime de 28 de ani în învățământ, dintre care 21 de ani în sat.

În satul **Laz,** în anul 1877 erau 53 de copii de vârstă școlară iar școala funcționa într-o veche clădire, care era necorespunzătoare, fapt ce determinase arendarea unei noi clădiri din sat. Salariul învățătorului consta în 100 de florini anual și diferite bunuri în natură. preotul Militon Bodea îl suplinea pe învățător.

În satul **Neagra** școala funcționa într-un local construit din lemn în 1858. În 1877 învățătorul Nicolae Tăutan, absolvent al Preparandiei din Arad, era salarizat cu 84 florini anual la care se aăugau și bunuri în natură.

Personalităţi

Din Dezna şi satele aparţinătoare s-au remarcat de-a lungul timpului mai mulţi fii ai satului. În acest sens este de amintit **Voian Ştefan Vasile** ajuns în anul 1990 la gradul de general-maior de flotilă aeriană, precum şi fratele acestuia **Octavian** care a activat ca profesor de matematică la Lupeni şi Deva. Alte persoane emblematice pentru localitate sunt istorica **Cornelia Bodea** şi conf.univ.dr. **Redac Radu Teodor**.

Economie

Din punct de vedere economic Dezna este relativ slab dezvoltată, principala ei resursă fiind cele 4.375 de ha. de pădure care actualmente este exploatată fără raţiune. Astfel pe teritoriul comunei fiinţează 10 gatere şi 3 centre de recepţie a materialului lemnos. Din cele circa 3612 ha de teren agricol, suprafaţa arabilă este de 1779 ha., majoritatea dintre ele fiind lăsate în paragină după 1990. Câteva zeci de hectare, amplasate pe lângă Valea Deznei sunt cultivate cu grâu sau porumb. Efectivele de animale în anul 2010 erau următoarele: bovine – 310 capete; ovine şi caprine – 2070; porcine – 800, cabaline – 70; păsări – 6000; albine – 400 de familii. Cu privire la repartizarea celor 637 persoane active ea este următoarea: 467 activează în sectorul agricol, 90 în sectorul industrial şi artizanal, 50 în comerţ, 30 servicii diverse.

Dezna a fost, în trecut, un **centru al exploatării minereului de fier**. Extracția sistematică a fierului a început în Dezna în anul 1789. Deja în 1786 în Dezna lucrau 130 de mineri, obținând o producție anuală de circa 2000 de chintale fontă, în valoare de 240 000 florini. În 1818, la Dezna, minerii realizau or producție de 400 chintale de fontă. Modernizarea minei de la Dezna, după 1810, a dus la extinderea muncii salariate, robota fiind menținută până în 1848 doar la muncile auxiliare – transport, tăiatul lemnelor etc. Minereul de fier era prelucrat și valorificat în secțiile producătoare locale, care au funcționat la Dezna până în anul 1912. În topitoria de la Dezna erau transportate un număr însemnat de lăzi cu minereu de fier din localitățile învecinate. Astfel, în perioada 25 noiembrie 839 – 3 septembrie 1840, cărăuși români au transportat 599 de lăzi de la Valea Seacă la Dezna, 709 lăzi de la Tauț la

Dezna. Valoarea plătită pentru o ladă era de0,34 florini. Unii dintre cărăuși erau din localitățile Buhani și Dezna.

La începutul secolului XX, în Dezna s-a înființat o bancă, **Casa de păstrare** (1908).

Pentru dezvoltarea comunei Dezna în urma aderării României la U.E. s-a avut în vedere accesarea de fonduri europene. În acest sens în cadrul Programului SAPARD, la nivelul comunei Dezna a fost implementat în anul 2009 proiectul de canalizare a localităţilor Dezna, Neagra şi Slatina de Criş precum şi construirea unei staţii de epurare.

Spitalul de Recuperare Neuromotorie „Dr. Corneliu Barsan”, cu sediul in localitatea Dezna, Str. Sperantei, Nr.5, este spital de interes național, finanțat integral din venituri proprii, aflat în subordinea directă a Ministerului Sănătății. A fost înființat în anul 1981, având ca obiect principal de activitate stabilirea diagnosticului funcțional și aplicarea procedurilor de recuperare la bolnavii cu deficiențe neuromotorii și de locomoție. Este destinat pacienților din întreaga țară, dar mai ales pentru partea de vest, după județul Arad, cu numărul cel mai mare de pacienți tratați, urmând Timiș, Caraș-Severin, Bihor și Hunedoara.

Folclor, tradiţii, obiceiuri

La Dezna nu putem identifica elemente de folclor specifice, la fel ca la alte localităţi din zonă cum ar fi Sebiş, Buteni sau Bocsig. Acest lucru se datorează fluxului mare de populaţie venite din toate colţurile ţării şi stabilite aici. Este de remarcat faptul că fiecare grup alogen stabilit în localitate vine cu specificul zonei de baştină. Astfel este necesar mult timp pentru integrare şi uniformizare, dar mai ales pentru contopirea tradiţiilor şi obiceiurilor.

Sport

Între anii 1950 – 1967 exista un teren de fotbal cu capătul în Valea Zugăului, lângă „cocinile domneşti”. Starea terenului era relativ bună pe el desfăşurându-se meciurile echipei locale având ca „protagonişti” pe Viorel Gărdău, Teodor Pop, Alexandru Burtă, Dumitru Druia şi alţii. Cum şcoala nu dispunea de teren sau sală de sport, orele de educaţie fizică se desfăşurau pe terenul de fotbal. Ulterior terenul de fotbal este mutat până astăzi în Balta Sărată pe terenul familiei Burtă. Iarna tinerii practicau schiul pe Prunişte sau pe Dealul Dăneştilor. Foarte rar la şcoală s-a mai jucat volei sau oină. Actualmente la Dezna fiinţează o echipă de fotbal care activează în eşalonul V al fotbalului arădean.

Turism şi agroturism

În comuna Dezna există posibilitatea petrecerii unor vacanţe reuşite în orice anotimp existând multiple obiective turistice şi posibilităţi de cazare. Sunt menţionate următoarele locaţii:

1. **Motel – S.C. Floria Tour** – se asigură cazare în camere cu 2,3 paturi dar şi în căsuţe de lemn. Există posibilitatea servirii mesei şi petrecerea timpului la ştrandul din incintă sau de a face sport pe terenul de tenis.
2. **S.C. Conac SRL**. – aici există oportunitatea organizării de tabere pentru tineret, locaţia fiind situată pe locul fostei tabere şcolare.

Potențialul turistic al satului Dezna este unul de excepție. **Atracții turistice** importante ale comunei Dezna sunt: B*iserica Ortodoxă* din satul Dezna, construcție secolul al XVII-lea, *ruinele Cetății Dezna*, construcție din secolul al XIII-lea cele doua troițe, **ruinele topitoriei de fier de la Răschirata** și valea Zugăului, cu peisaje pitorești, **Vf. Măgura Diecilor, Vf. Lacul Tăului** și malul cu melci din satul Laz, *pescăria*, cu cele doua heleștee.

Tot în Dezna există un teren de fotbal gazonat pe care echipele din judeţ sau din ţară venite în cantonament desvăşoară antrenamente sau jocuri amicale. Tot în Dezna există un teren de zgură pentru practicarea minifotbalului amplasat în curtea şcolii.

Bibliografie

Balaci, Cornel, *Lucrare de obţinere a gradului I,* Dezna 1977.

Bodea, Cornelia, *Cetatea Deznei. De la primele dibuiri până la căderea în ruină,* Arad, 1937.

Pădurean, Corneliu, *Cărăuși de minereu de fier la Dezna*, în vol. *Istoricul Dan Demșea la a 70-a aniversare*, ediție îngrijită de Peter Hügel și Felicia Aneta Oarcea, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pp. 149-153.

Popeangă, Vasile, *Rețeaua școlară arădeană din 1877*, în Vasile Popenagă, *Studii din domeniul științelor educației*, Editura ”Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2007.

Redac, Teodor Radu, *Dezna aşa cum am cunoscut-o eu*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2006.

Redac, Teodor Radu, *Valea Deznei*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2013.

Strategia de dezvoltare a comunei Dezna, 2015.

dr. **Radu Hord**